

Tore Persson

KINA

den meritokratiska
civilisationen

Andra böcker av Tore Persson: *Tai ping – När Jesu yngre bror skulle frälsa Kina*, 2015, och *Klimatförändring – Vad handlar det egentligen om?*, 2016 (se: www.torepersson.se).

Kina – den meritokratiska civilisationen

© Tore Persson 2021

Förlag: BoD – Books on Demand, Stockholm, Sverige

Tryck: BoD – Books on Demand, Norderstedt, Tyskland

ISBN 9789180076326

Omslag: Kalligrafi av Wang Xizhi (303-361)

INNEHÅLL

1. PROLOG

9

Det började med en kollision • Lössjorden och floderna • Inlandsklimat och monsunvindar • Hankineser och andra folk • Jordbruk & civilisation • Landet, vad det nu hette? • Dagens Kina • Skilda världar... • Översättningar? • Unikt? • Gåttfullt? • Förklarande noter

DEL I: Kina före 1912

31-245

2. Harmonin – det övergripande målet

33

Mytiska föregångare • De första dynastierna • Zhou – feodalriken och filosofer • Qin – enande och centralisering • Han – konsolidering och ideologisering • Tang – kosmopolitiskt, blomstrande och upproriskt • Song – avancerat, dynamiskt och föredömligt • Ming – blomstring, despoti och naturkatastrofer • Qing – den imperialistiska sista kejsardynastin • Fred, välstånd, frihet? • Enhet och splittring

3. Kosmos – den kinesiska världen

73

Yin & yang • Själur, spöken, andar, mänskliga gudar • Schamaner, medier, siare • Parallella världar • Buddhismen och andra importerade religioner • Folkreligion

4. Familjen – en modell för kejsardömet

93

Föräldrarna kom först • Kvinnors villkor • Fotbindning • Ideal – verklighet • Kärlek och konkubiner • Kvinnor som valde sina egna vägar... • En modell för riket

5. Jordbruket – intensivt med små marginaler

117

Hur det startade • Livsmedel och befolkning • Små- och storskaligt • Ägandet • Var jordbruket effektivt? • Torka eller översvämning?

6. Floden – Kinas glädje och sorg

137

Gula floden • Stora kanalen • Utmaningarna • Xiangfu-översvämningen 1841 • Nytt utlopp till havet

7. Idéerna – om hur furstar bör verka	151
<i>”Den stora gemenskapens samhälle” • Konfucianismens samhällsfilosofi • Daoismens naturmystik • Legalismens lag och ordning • Tre-i-en-läran</i>	
8. Statskonsten – Hur få många att styras av få?	173
<i>Envælde med ett himmelskt mandat • Den konfuciansk-legalistiska staten • Ämbetsmannastyret • ”Kejsarens öron och ögon”</i>	
9. Muren – en uttryck för ett sårbart Kina	189
<i>Från stampad jord till klibbigt ris • Wen & Wu • Tributsystemet • Bastanta stadsmurar • Uppror och hemliga sällskap</i>	
10. Examinationerna – den kinesiska drömmen	207
<i>En meritokrati öppen för nästan alla män • Examinationer i flera steg • Social rörlighet och stabilitet • Ämbetsmännen och kulturen</i>	
11. Kriserna – självförvållade och påtvingade	225
<i>Den stora gåtan • Den agrara fällan • Taiping – största upproret av alla? • Kina under attack • Opiumkrig • Slimmad administration och korruption • Reformförsök</i>	
DEL II: Kina efter 1911	247-374
12. Revolutionerna – som förändrade allt under himlen	249
<i>Republik utan demokrati • Demokrati genom utbildning? • Fjärde maj-rörelsen • Långa marschen • Första kulturella revolutionen • Japan invaderar • Splittring och inbördeskrig • Folkrepubliken under Mao Zedong • Andra kulturella revolutionen • ”Kulturrevolutionen” • Ny ledare och nytt tänkande • Tredje kulturella revolutionen • Från jämlikast till ojämligast? • Vattnet och båten</i>	

13. Kampanjerna – folkliga mobiliseringar under styrning	287
<i>Tanke-reform-kampanjer • Låt hundra blommor blomma • Stora språnget framåt • Kulturrevolutionen – en maktkamp • Barnbegränsnings-kampanjerna</i>	
14. Byarna – som gjorde det nya språnget möjligt	319
<i>Urbaniseringen • Revolution i kinesiska byar • Jordreformer • Folkkommunen – experiment i kommunism • Gao-byn • Vattenhöjden och Storahög • Ledarskapet i Xiajia-byn • Folk fick det bättre, men... • Den flytande befolkningen • Ett försvinnande kulturarv?</i>	
15. Språnget – utvecklingen efter Mao	341
<i>Hur har detta varit möjligt? • Hur har Kina förvandlats? • Stora framsteg eller...? • Beroenden • Mega-projekt</i>	
16. Makten – land med ett parti eller parti med ett land?	355
<i>Partistaten • Tiananmen och Sovjet • Hoten kommer inifrån • Övervakning • Kontroll & censur • Kineser okunniga eller mycket kunniga? • Självrensning • Historieförfälskning • Xi Jinping? • Bröd, skådespel och nationalism • Världsmakten – en ny storebror eller Storebror? • ”Soft power” • Möjligheter och risker</i>	
17. EPILOG	375
Kronologi över dynastier & perioder	378
Noter (referenser till respektive kapitel)	380

PROLOG

Hur har den kinesiska civilisationen kunnat överleva under mer än två tusen år, trots flera invasioner, förödande naturkatastrofer, pressen från den största befolkningen av alla riken – för att nu kanske vara på väg att, på gott och ont, överta den globala roll som Förenta Staterna haft under nittonhundratalet?

Det började med en kollision...

För hundra miljoner år sedan var borte Asien jämförelsevis platt, utan högre bergskedjor. Varm och fuktig luft från oceanerna i söder kunde tränga så långt norrut över kontinenten att det område som idag utgör Kina fick ett närmast subtropiskt klimat. Även i norra delarna av detta område levde växt- och djurarter som idag bara finns i de sydligaste delarna av Kina, om ens där.

Men för runt femtio miljoner år sedan kolliderade den indoaustraliska kontinentalplattan med den eurasiska. Där plattorna möttes pressades de uppåt och bildade efter många miljoner år den bergskedja vi idag kallar Himalaya. Norr om bergskedjan skapades en högplatå.

Kollisionen skapade de kanske viktigaste geografiska förutsättningarna för den civilisation som långt senare skulle växa fram på denna del av jorden. Kollisionen ledde framför allt till en företeelse som kom att bli avgörande, lössjorden.

Kollisionen ledde också till att Himalaya och den tibetanska högplatån blev en barriär som före modern tid har försvårat

kontakterna mellan kineser och folk på andra sidan, såsom indier och européer.

Den indoaustraliska plattan fortsätter än idag att pressa mot den eurasiska, vilket innebär att Himalaya höjer sig med ca fem millimeter varje år. Det är inte bara Himalaya som rör på sig; Kina har i historisk tid drabbats av ett stort antal jordbävningar.

Som en kuriositet kan nämnas att kollisionen också gett dagens Kina den största vertikala utbredningen av alla länder, från Mount Everest i Tibet på nästan nio tusen meter över havet till Turpansänkan i Xinjiang på drygt hundrafemtio meter under havsytan.

Lössjorden och floderna

Himalaya förändrade landmassans klimat. De varma och fuktiga vindarna från söder hejdades av bergsmassivet och området norr därom hamnade i regnskugga. Som följd bildades öknar i det inre av Asien. Erosionen genom sol och vind i dessa torra områden skapade ett lätt stoft som varje vår kom att föras in över norra centrala Kina av kraftiga vindar från nordväst.

På vägen mot havet i öster och sydost tappade dessa vinder lite av farten när de mötte en mindre nordsydlig bergskedja väster om dagens Beijing. När vindarna tappade farten föll merparten av stoftet ner över området väster om bergskedjan. Genom detta årliga nedfall av fint stoft bildades ett allt tjockare lager av lös jord, det som kallas lössjord. Det var här, i denna bördiga och lättarbetade mylla, som ett antal människor för kanske tio tusen år sedan började med de första jordbruken i denna del av världen.

Eftersom lössjorden var så lös eroderades den i sin tur lätt av regnvatten och smältvatten från den tibetanska högplatåns glaciärer. Därmed bildades ett slam som fördes med av vattendrag, framför allt Gula floden. När floden kom ner på den lägre

liggande slätten öster om den nordsydliga bergskedjan saktade dess fart ner och slammet sjönk till botten. Nu var lössjorden inte längre lös och torr utan tung och blöt. Efterhand som flodbotten tog emot mer slam höjdes den varpå floden ändrade riktning, delades i olika flöden etc.

Denna erosion av lössjordslagret blev mer omfattande sedan människor började odla upp jorden och avlägsna dess skyddande grästäcke. Erosionen ökade än mer efter att människan för några tusen år sedan började avverka skog för att få mer åkermark till den växande befolkningen, som virke till husen, som bränsle för matlagning, för uppvärmning samt för att framställa bronsföremål. Det var då Gula floden fick dess namn.

Hela denna process har fortsatt genom årtusenden och fortsätter så än idag, vilket besökare i Beijing under våren kan känna av. Luften kan då inte bara vara full av de numera alltför vanliga föroreningarna från biltrafik och industrier utan också vissa dagar av det fina stoftet av lössjord från väster.

EN BRA BIT SÖDER OM LÖSSJORDSOMRÅDET skapade kollisionen för femtio miljoner år sedan förutsättningarna för en annan flod som kom att bli den tredje vattenrikaste och tredje längsta i världen. I dagens Kina kallas floden Chang Jiang, Långa floden. Men eftersom den är så lång har den många gamla lokala namn. Det som brukar användas i väst, Yangzi, låter som det namn på floden som används av folk vid dess nedre lopp vid Shanghai, den stad som i mitten av artonhundratalet blev västerlänningarnas viktigaste utpost i Kina.

Floden har sina källor på den tibetanska högplatån i provinsen Qinghai i väst och passerar genom nio av Kinas provinser. En av dessa är Sichuan och i dess östra ände bryter floden fram genom bergen och har där bildat vad som kallas Tre Raviner. Innan man började använda sig av maskindrivna fartyg, drogs flodbåtarna uppför strömmen med rep av grupper

av mänskliga dragare som på ömse sidor av ravinerna gick på uthuggna stigar i klippväggarna; numera slussas fartygen vid världens största dammbyggnad och vattenkraftverk. Till slut mynnar floden ut i Östkinesiska havet, strax norr om Shanghai.

Yangzifloden är Kinas viktigaste vattenled och trafikeras av otaliga båtar varje dag och har gjort så under några tusen år. Med dess sju hundra bifloder och otaliga kanaler bildar Yangzifloden stommen i ett rikt förgrenat nätverk av vattenvägar. Den längsta av dessa kanaler är Stora kanalen som sträcker sig långt norr om Yangziområdet. Stora kanalen har använts för alla slags transporter – men den viktigaste varan var under många hundra år ris från söderns risfält till de olika huvudstäderna i norr och till trupperna som bemannade muren.

Man kan se kanalerna som en kompensation för att den kinesiska landmassan saknade det ”medelhav” som för två tusen år sedan band samman Romarriket och den ”östersjö” som förenade de områden i Svealand och sydvästra Finland som för åttahundra år sedan kom att bli kärnan i den riksbildning vi idag känner som Sverige.

Landet är också genomkorsat av bergskedjor som före modern tid med vägar gjorde de olika jordbruksområdena närmast isolerade från varandra. Det förklarar de språkliga skillnaderna mellan talad kinesiska som idag existerar i Kina.

Inlandsklimat och monsunvindar

Kina är en stor landmassa med relativt kort kustlinje och således utan några innanhav som skjuter in i landet. Större delen av landet har inlandsklimat med stora temperaturskillnader mellan sommar och vinter. Skillnaderna mellan olika delar av landet är större vintertid än sommartid. Staden Harbin uppe i nordost har till exempel en medeltemperatur på

vintern på -23 grader Celcius, medan Guangzhou (Kanton) i södra Kina har en medeltemperatur vintertid på +13 grader. Under sommaren är skillnaden däremot betydligt mindre, med +26 grader i Harbin och +28 grader i Guangzhou.

Den nordligaste ändan av Kina, i nordöst, ligger på samma breddgrad som Hamburg i Tyskland – men har en subarktisk medeltemperatur i januari på ner till -30 grader. Beijing ligger på samma breddgrad som Madrid i Spanien. Shanghai ligger på samma höjd som Jerusalem. Södra spetsen av ön Hainan ligger på ungefär samma breddgrad som nordspetsen av Eritrea i Afrika och har ett tropiskt klimat.

Monsunvindar dominerar klimatet. Under sommaren värms landmassan i det inre av Asien upp av solen och när den varma luften stiger sugs milda och fuktiga vindar från Stilla havet in över landet. De kommer från söder och sydost och passerar först över det kuperade sydöstra Kina som får merparten av regnet. Provinserna norr och väster därom får det regn som blir över.

På vintern kyls luften över det inre Asien. Den trycker neråt och tillbaka utåt mot Stilla havet. Under vinterhalvåret sveper kalla och torra vindar från det inre av Asien över centrala Kina. De flesta områden i Kina får minst hälften av den årliga mängden regn under sommarmånaderna (juni, juli och augusti). Under vintermånaderna (november – februari) faller sällan mer än tio procent av nederbörden, vilket innebär att snötäcket nästan överallt blir tunt, även i de nordliga delarna.

KLIMATFÖRÄNDRINGAR har återkommande påverkat Kina sedan senaste istiden. Den så kallade medeltida värmeperioden, ungefär från åttahundralet till trettonhundralet, gynnade både vikingarnas bosättningar i Island och jordbruket i Kina.

Klimatförändringar påverkar växtsäsongernas längd; kallare klimat ger kortare säsonger och ökar risken för frost. För Kinas del har kyligare klimat också inneburit att monsunvindarna

försvagats, vilket lett till att norra Kina, runt Gula floden, fått mindre nederbörd. Under den medeltida värmeperioden blev å andra sidan monsunvindarna kraftigare och nådde längre norrut och gav därmed norra Kina mer regn under sommarhalvåret.

Förändringarna i klimatet har påverkat befolkningens storlek, om den har ökat, stagnerat eller minskat. Däremot går det inte att med säkerhet avgöra *hur* stark klimatets inverkan varit jämfört med andra faktorer såsom jordbrukets utveckling, förekomsten av epidemier och om det rått fred eller krig.

Hankineser och andra folk

För ca 115 000 år sedan inleddes den senaste istiden som bland annat kom att täcka norra Europa med ett tjockt istäcke. Det område som idag utgör Kina kom dock att förbli isfritt, med undantag för de högsta områdena. Det innebar att ett stort antal växt- och djurarter kunde överleva istiden och fanns kvar när den globala uppvärmningen för runt tio tusen år sedan smälte inlandsisarna. Med värmen kom fler arter invandrande från söder och blandades med de arter som fanns kvar sedan tiden före istiden. Resultatet blev ett artrikt ekosystem.

En annan följd av istiden var att en stor del av vattnet i oceanerna blev bundet i inlandsisarna. Kustlinjerna gick därför långt utanför nuvarande kuster och man kunde till och med vandra mellan Asien och Nordamerika via en landbrygga i Berings sund. När inlandsisarna smälte höjdes följaktligen havsnivån och det ”kinesiska” landutrymmet krympte till nuvarande kustlinje.

För femtio till hundra tusen år sedan, eller kanske ännu tidigare, fanns det moderna människor, *Homo sapiens*, i det område som utgör dagens Kina. Dessa människor kom att bli ett stort antal folk, vart och ett med dess eget språk, kultur, sedvänjor etc. En del av dessa gav sig iväg till obebodda

områden. För kanske femtio tusen år sedan tog sig människor, förmodligen från sydöstra Asien, till fots och med båtar till de landområden som idag utgör Indonesien, Australien och andra områden. Tack vare istiden var avstånden mellan fastlandet och öarna då kortare än idag och åtskilliga av dagens öar utgjorde delar av kontinenten. Folk från nordöstra Asien migrerade också, via landbryggan över till Nordamerika.

Mindre grupper av människor fortsatte under olika perioder att lämna den asiatiska landmassan och ta sig över till öar i Stilla Havet, till Amerika och till andra platser – men det stora flertalet stannade kvar. Långt innan det fanns något kinesiskt kejsardöme eller några statsbildningar kom några av de som levde runt Gula floden på att man kunde så frön av växter för att senare få mångdubbelt igen. Samma upptäckt gjordes av olika folk som höll till runt Yangzifloden liksom av folk längs kusttrakterna i sydöstra Kina.

Långt senare började man utveckla en mer avancerad jordbrukande kultur runt Gula floden, med anläggningar för att reglera den osäkra tillgången på vatten. Sådana arbeten krävde samarbete under en gemensam ledning. Tack vare denna utveckling kom dessa jordbrukande folk att dominera över andra. De kallades hua eller huaxia och kom långt senare att bli kända som hankineser. Det blev början på utvecklingen av den kinesiska civilisationen.

Idag består Folkrepubliken Kina till över nittio procent av hankineser. Det är de som har kinesiska som modersmål – eller rättare sagt någon av de många kinesiska språken eller dialekterna, vilka kan skilja sig åt som svenska och tyska. Men oavsett vilken kinesiska man talar använder man sedan länge samma skrift, de kinesiska tecknen, som således uttalas olika beroende på var i landet man befinner sig.

I dagens Kina finns också femtiofem officiellt erkända minoritetsfolk plus ett antal andra etniska grupper. En del är välbekanta utomlands, som tibetaner. Andra folk är exempelvis

zhuang, nästan tjugo miljoner, eller oroqen, färre än tio tusen. Alla minoritetsområden täcker tillsammans mer än hälften av landets yta, främst i sydväst, väst och i norr.

Jordbruk & civilisation

Jordbruk är inte bara en fråga om bönder eller om den mat de producerar. Jordbruket, speciellt odlingen av spannmål (vete, ris etc), var troligen den mest avgörande förutsättningen för framväxten av mer avancerade civilisationer. I en artikel om vetet skriver Paul C. Mangelsdorf: "Ingen civilisation värd namnet har någonsin blivit grundad på något annat jordbruk än spannmål". Det handlar om dessa grödors näringsvärde. Det handlar också om den disciplin som odlingen av spannmål kräver av odlarna:

Spannmål växer bara från frön och måste sås och skördas under de rätta årstiderna. I det avseendet skiljer de sig från rotfrukter, vilka i milt klimat kan planteras och skördas nästan när som helst på året. [...] Odlandet av spannmål har alltid hängt ihop med ett stabilt levnadssätt. [...] Odlingen av spannmål sörjde för en stabil tillgång på livsmedel och skapade därmed ledighet, vilket i sin tur främjade konsterna, hantverket och vetenskaperna.¹

Å andra sidan, medan ett mer utvecklat jordbruk gav en säkrare tillgång till livsmedel medförde det också medicinska risker. Det handlade inte bara om de parasiter som spreds som följd av gödslingen med mänsklig avföring. Födan blev också mer ensidig och många människor kom att leva tillsammans mycket tätare, vilket ledde till att infektioner lättare kunde spridas.

Mer utvecklade civilisationer förutsatte ett stort överskott från jordbruket, som kunde försörja inte bara bönderna och deras familjer utan också ett stort antal andra familjer. Eftersom den skördade spannmålen var enkel att både transportera

och lagra blev den också praktisk att beskatta. Därmed gjorde den det möjligt för konstnärerna, hantverkarna, vetenskapsmännen och den politiska och ekonomiska överklassen, med statens byråkrati och krigsmakt, att överleva utan att själva behöva slita på åkrarna. Med alla dessa grupper skapades också behov av handel och med den och med alla ekonomiska transaktioner med avtal, kvitton etc blev det också nödvändigt med något slags skriftspråk och med lagar.

De naturliga förutsättningarna i Kina, framför allt i området kring Gula flodens nedre lopp, krävde dessutom ett kollektivt samarbete i stor skala för att säkra bevattningen och för att förebygga katastrofer. På detta tätbefolkade och bördiga slättland levde man under skydd av Långa muren och av flodvallar.

De nomadiserande folken i norr var liksom kineserna utsatta för naturens nycker. När betesmarkerna torkade ut på grund av för lite regn var ofta enda chansen att överleva att göra räder mot bönderna – som tack vare att de var bofasta kunde anlägga beredskapsförråd inför dåliga tider. Men floden utgjorde också ett ständigt hot. På grund av de mängder av slam den förde med sig fanns alltid risken att den skulle svämma över. Med vallar av jord försökte man hålla den på plats.

Det fanns således goda anledningar till att man byggde Långa muren som skydd mot räder och invasioner från norr. Samtidigt tvingades man att ständigt underhålla och förstärka flodvallarna som skydd mot översvämningar. Och det visade sig att översvämningar av vatten blev betydligt vanligare än invasioner av nomader från stäpperna i norr...

Landet, vad det nu hette?

Kina var länge något av ett mysterium för européerna. Under lång tid visste man inte vad landet egentligen hette. Beroende

på varifrån man närmade sig Kina, landvägen eller sjövägen, fick man olika svar på frågan *Vart är vi på väg?*

Reste man via Sidenvägen genom Asiens inland var man förmodligen på väg till *Cathay* eller *Khitán*, som var de namn som användes av nomadiserande folk nordväst om Kina. Det var också det namn som användes av Marco Polo, en av de få som reste hela vägen från Medelhavet till Kina. Men kom man seglande från sydväst, via Indiska oceanen, då var man förmodligen på väg till *Cina*, den beteckning som var vanlig i länderna i sydöstra Asien. Det skulle dröja till början av sextonhundratalet innan jesuitiska missionärer övertygade européerna om att Cathay och Cina var ett och samma rike.

Inte blev det mycket lättare av att kineserna själva brukade benämna landet och undersåtarna efter den regerande kejsardynastin, till exempel Stora Ming och mingfolk, varpå beteckningarna på landet och folket följaktligen ändrades när en ny dynasti tog över makten.

Numera, sedan något hundra år, kallar kineserna sitt eget land för Mittens Rike, eller *Zhong Guo* på kinesiska. För tre tusen år sedan användes *Zhong Guo* som beteckning på det område som löd direkt under den dåvarande kungen, till skillnad mot de mindre riken utanför som styrdes av feodal-liknande furstar, vilka var underställda kungen.

Frågan är om dagens Kina är mindre mystiskt för exempelvis européer än det var förr? I all fall har västerländska statsvetare inte varit särskilt skickliga när det gällt att förutse Kinas framtid. Som John Bryan Starr vid Yale university skriver:

Faktiskt kan jag bara påminna mig två framgångsrika exempel [på att förutse Kinas framtid]: Vi förutsåg att Mao så småningom skulle dö, och verkligen, det gjorde han. Uppmuntrad av denna succé gjorde vi samma förutsägelse om Deng Xiaoping och han var också tillmötesgående och dog.²

Ett annat exempel är när den amerikanske ekonomen Milton Friedman 2001 uttalade sin skepsis rörande Pudong, det nya område i Shanghai som byggdes på östra sidan av floden Huangpu, mitt emot den gamla stadskärnan. Anledningen till Friedmans misstro var alla tomma kontorsutrymmen som den nya stadsdelen då bestod av och som fick honom att likna Pudong vid ett monument över en farao, som en pyramid. Shanghais borgmästare likställde istället satsningarna med att det var som att köpa för stora kläder till en växande pojke. Femton år efter Friedmans dom var Pudong vad gäller fyllda kontor, lägenheter – och skyskrapor – jämförbart med Manhattan; den där pojken hade fyllt ut kläderna.³

De västerlänningar som under femtio-, sextio- och sjuttiototalen skrev böcker om Kina var för övrigt knappast träffsäkrare i sina förutsägelser.

Dagens Kina

FOLKREPUBLICEN KINA är världens till ytan tredje eller fjärde största land, beroende på hur man väljer att räkna några omstridda områden. Landet är drygt tjugo gånger större än Sverige och ungefär lika stort som Europa (inklusive de ryska delarna av Europa) eller som Förenta Staterna. Kina, så som det ser ut idag, har i stort sett varit oförändrat sedan sjuttonhundratalet, med undantag från att Mongoliet också tillhörde Kina från 1644 fram till 1911 och att Taiwan sedan 1949 i praktiken är en självständig stat.

Nuvarande Kina har större folkmängd än någon annan nation, runt 1 400 miljoner. Om alla människor i Nord-, Mellan- och Sydamerika plus halva Europas befolkning förstärkt med de som bor i Australien och i Nya Zeeland flyttade till Förenta Staterna skulle folkmängden där bli ungefär lika stor som den i Kina.

Större delen av Kina är emellertid glest bebott. Dessa områden ligger i väst (Tibet, Qinghai och Xinjiang) och i norr (Inre Mongoliet). I kontrast till dessa områden är de centrala och östra delarna av landet desto mer befolkade, framför allt slätterna och dalgångarna. Det är dessa delar som utgjort det traditionella Kina och som ibland kallas egentliga Kina. Det utgör ungefär hälften av folkrepublikens yta och sträcker sig från Långa muren i norr till Syd kinesiska havet i söder samt från Tibetanska högplatån i väst till Stilla havet i öst (som kallas Gula havet i norr och Östkinesiska havet i söder).

Skilda världar...

Alla försök till skildringar av ett visst folks historia blir med nödvändighet svepande och generaliserande och man måste bortse från otaliga undantag. Ju större folk och ju längre historia desto mer svepande och generaliserande. Kina har den största befolkningen och dess mer kända historia omfattar några tusen år. Då kan lokala nedslag bli värdefulla exempel på hur livet i praktiken kunde te sig för enskilda byar eller familjer under en viss historisk epok och i en viss del av landet: de konkreta uttrycken för ekonomiska och sociala skillnader mellan människor, arbetets vedermödor, familjedramer, konsekvenser av naturkatastrofer, hur rättsskipningen i praktiken kunde fungera etc. Å andra sidan måste man då ha klart för sig att förhållandena i andra delar av landet – till och med ibland i nästa by – kunde vara ganska så annorlunda.

Dessutom finns det ett stort antal etniska minoritetsfolk. I dessa folks byar kanske man talar helt andra språk än kinesiska, har egna religiösa föreställningar etc. Flera av dessa folk lever dessutom i mer extrema miljöer jämfört med hankinesernas traditionella jordbruksområden: i öknar och på höga höjder.

Kina har ett par miljoner byar och de är alla mer eller mindre olika varandra. Byar i södra Kina skiljer sig från byar i

norr, liksom byar nära kusten skiljer sig från de i inlandet eller byar på slättlandet jämfört med dem i bergen. Lokala traditioner är inte desamma överallt. Till exempel kan man ta två byskildringar från fyrtioalet. William Hinton berättar i sin bok om godsägare som inte bara var giriga och okänsliga utan även grymma.⁴ Morton Fried finner i en annan byskildring också godsägare, men där var de medkännande och hänsynstagande.⁵

En speciell företeelse att se upp med när det gäller studier av byar, i Kina och i andra delar av världen, är vad som skulle kunna kallas ”väg-partiskhet”. Det innebär frestelsen att för sina studier välja den by eller de byar som ligger närmast en större väg och som alltså är lättast att nå för den utomstående betraktaren/forskaren.

Det gäller också att se upp med vad man jämför när man jämför det egna landet med andra länder. Som John Bryan Starr skriver angående uppfattningen om Kina i USA: ”... jämförelsen görs mellan ett amerikansk ideal (som ofta är olikt amerikansk praktik) och den kinesiska praktiken (som ofta skiljer sig stort från kinesiska ideal)”.²

Det kan också vara värt att komma ihåg Kenneth Clarks ord: ”Om jag behövde säga vad som säger sanningen om samhället, ett tal av bostadsministern eller de faktiska byggnationerna under hans tid, då skulle jag tro på byggnaderna.”⁶

Detta innebär att man bör förhålla sig skeptisk till alla generella och tvärsäkra påståenden om ”den kinesiska byn”. Detsamma gäller sådana påståenden om ”det kinesiska språket”, ”den kinesiska kvinnan” – eller om ”Kina”...

Man bör också, som Goethe, förhålla sig skeptisk till tendenser att framställa Kina som exotiskt:

”Under de dagar när jag inte träffade dig”, sa han, ”har jag läst en massa, särskilt en kinesisk roman som jag fortfarande är upptagen med och som är anmärkningsvärd”.

”En kinesisk roman”, sa jag, ”den måste vara ganska underlig”.

”Inte så underlig som man kan vara frestad att tro”, svarade Goethe. ”De här personerna tänker och känner som vi, och man inser snart att man är som dem. . .”

”Men”, sa jag, ”kinesiska romaner är kanske ganska så ovanliga?”

”Inte alls”, sa Goethe, ”kineserna har tusentals romaner och de hade redan ett antal av dem när våra förfäder fortfarande levde i skogar”.⁷

Översättningar?

Språkliga översättningar kan också utgöra utmaningar. Jacques Gernet skriver till exempel att ”. . . kinesisk filosofi är svår att närma sig, eftersom varje översättning av dess begrepp genast framkallar alla föreställningar och begrepp inom västerländsk filosofi”.⁸ Göran Malmqvist ger ett annat exempel:

Orden *frihet, freedom, liberté* är ju utomordentligt positivt laddade. Men så är det inte nödvändigtvis i andra kulturkretsar. Både den traditionella, konfucianska, och den marxistiska ideologin i Kina avkräver individen underkastelse under kollektivet (familjen, arbetsgruppen, partiet, staten). Det är därför inte att undra på att de kinesiska översättningarna av ord som [. . .] frihet (*ziyou*) är negativt laddade. *Ziyou* är beteckningen för ett eget gottfinnande, utan hänsyn till kollektivets intressen. Om man inte känner till skillnaden mellan orden frihet och *ziyou* hamnar man i en god-dag-yxskaft-dialog.”⁹

Unikt?

Är Kina ett ovanligt eller till och med unikt land jämfört med andra länder? Eller är det som kan förefalla enastående med Kina bara en följd av landets och befolkningens storlek eller av

att den kinesiska civilisationen varat så länge? Eller, om man nu jämför just med svenskar, kan det vara så att det är vi som i jämförelse med andra folk är annorlunda?

Ett antal historiska, kulturella och andra kinesiska företeelser kan förefalla unika, så speciella att de bara förekommer i Kina och inte i något annat land. Men är det så? Tag exemplet med Kinas kejsare som betraktades som Himlens son och med ett mandat att styra över hela världen. Det var en mer anspråksfull mission än den som svenska kungar kunde åberopa. Men även kejsar Augustus i Rom beslöt ju att "...hela världen skulle skattskrivas".¹⁰

Man kan alltid säga att varje kultur är unik i sig, på grund av dess speciella kombination av naturliga förutsättningar, historiska händelser, språk, kulturella traditioner och så vidare – utan att någon av dessa händelser eller traditioner i sig behöver vara unik. Det är som med människor; varje person är unik tack vare hans speciella sammansättning av gener utan att någon av dessa gener är unik i sig. Men finns det möjligen något av det som definierar Kina, så att säga några av Kinas "gener", som är unika i sig? Unik är förstas ett begrepp som man ska använda med yttersta återhållsamhet, men en del kinesiska företeelser var eller är ovanliga och i några fall kanske till och med unika:

Teckensystemet är kanske vad många tänker på. Det är egentligen det enda "riksspråket" i Kina därför att det är gemensamt för alla hankineser. Den talande kinesiskan är däremot uppdelad i en mängd dialekter, vilka kan skilja sig som olika europeiska språk. Tecknen är således gemensamma, men de uttalas olika i skilda delar av landet. Detta är en av orsakerna till att man i Kina fortsätter att använda sitt skriftsystem med flera tusen tecken istället för att gå över till ett fonetiskt alfabet med några dussin bokstäver. En annan anledning är att en övergång till ett fonetiskt alfabet skulle leda till att äldre litteratur blir oåtkomlig för alla utom experter.

Bokens exceptionellt stora betydelse unde mer än tusen år. Medan de isländska sagorna skrevs för hand, bok för bok, på pergament under 1200-talet var kineserna vana vid böcker tryckta på papper i stora upplagor.

Poesins ställning, så stark att kejsaren, liksom hans ämbetsmän, förväntades behärska denna konst. Under den period då svärdet var de europeiska kungarnas viktigaste attribut var skrivpenseln de kinesiska kejsarnas främsta verktyg.

De historiska krönikor som under mer än två tusen år sammanställdes över varje dynasti och varje kejsarepok, bland annat som vägledning för framtida kejsare.

Familjen och dess stora betydelse var inget speciellt för det traditionella Kina. Däremot var sonens betydelse för familjen något exceptionellt. Det var inte bara det att det var han som framför allt skulle förvalta familjearvet, både det materiella och det immateriella. Han hade också en avgörande rituell betydelse för de avlidna familjemedlemmarnas väl och ve. Sonens ställning var så central att det fanns ett antal accepterade utvägar för de familjer som ej fått någon son eller där sonen avlidit i unga år.

Förfäderna och vördnaden för dem har varit en central del i kinesisk tradition sedan några tusen år. Det var de levandes ansvar att sörja för de avlidnas själar så att de i sin tur skulle se efter och skydda deras efterkommande. Man kan säga att det var den kinesiska storfamiljen.

Långa muren (Kinesiska muren), som ett uttryck för Kinas militära sårbarhet, är det längsta byggnadsverket på jorden. Den mur som anlades under Mingdynastin är till exempel nästan lika lång som fågelvägen mellan Stockholm och Beijing – och den muren utgör bara en mindre del av alla de murar som hela komplexet bestod och består av.

Världsuppfattningen innebar att man såg på kosmos som ett integrerat och levande system – med himmel och jord, med växter och djur, med människor, levande och döda, och med

andar och gudar. Om exempelvis kejsaren uppträdde omoraliskt och inte värnade om folkets väl kunde det leda till naturkatastrofer; stora katastrofer ansågs förebåda ett skifte på kejsartronen.

Ideologin, det vill säga konfucianismen, var den starkaste grundpelaren för den kinesiska civilisationen före modern tid. Det var den kejsarliga byråkratins och de lärdas ansvar att förmedla denna moral till hela folket, en kinesisk folkbildning.

Eliten i det klassiska Kina, under den kejsarliga tiden, utgjordes av de lärda, de som ägnat sig åt mångåriga studier av framför allt konfucianska skrifter. Det var denna intellektuella elit som direkt under kejsaren styrde riket. Denna elit var också den kulturella eliten och den hade en ställning i samhället stående över alla andra grupper, inte minst över dem som ägnade sig åt affärsverksamhet.

Religionernas ställning; inget prästerskap – och för den delen inte heller något borgarstånd – fick någonsin någon stark och oberoende politisk roll.

Statskonsten grundlades under Zhoudynastin, vidareutvecklades under Qin, konsoliderades under Han och förfinades under Song. Det handlade om den kejsarliga byråkratin med utbildade ämbetsmän, som i östra Asien uppfattades som ett föredöme under två tusen år. Kejsaren var enväldig, men landet var stort och de som i praktiken styrde folket eller folken var en liten kår av ämbetsmän som förtjänat sina positioner efter mångåriga studier och krävande examinationer.

Examinationssystemet som under nästan tusen år sållade ut de som skulle bli kejsarliga ämbetsmän. Examinationerna var öppna för i stort sett alla män oberoende av bakgrund och blev en garanti för att lata eller obegåvade ur aristokratin inte skulle kunna få några högre poster i administrationen.

Bönderna och jordbruket utgjorde grunden för alla förmoderna statsbildningar. Men i det kejsarliga Kina var det

stora flertalet bönder sedan mer än två tusen år normalt fria och självägande – och sedan tusen år hade de också rätt att försöka nå de högsta posterna i samhället.

Vattenregleringarna för att kontrollera floder och kanaler och för att distribuera vattnet var gigantiska projekt som knappast hade någon motsvarighet någon annanstans före modern tid.

Lagen var i det klassiska Kina så att säga underställd den konfucianska moralen. Om man bröt mot den kunde man straffas även för sådant som inte uttryckligen var förbjudet i någon skriftlig lag, därför att man gjort något som inte borde ha gjorts. Även i dagens Kina, i folkrepubliken, kan man straffas utanför lagens ramar; det gäller då om man gör något som anses hota kommunistpartiets ställning.

Mao Zedongs kampanjer från femtioalet fram till hans död 1976 var också exceptionella. Det gäller speciellt Stora språnget framåt, som kan ha lett till att fyrtio miljoner kineser svalt ihjäl, och Kulturrevolutionen, som ledde till att en stor del av kulturarvet förstördes.

Ettbarnspolitiken, som gällde från slutet av sjuttioalet till 2015, är det kanske mest drastiska exemplet på en statsmakts ambition att styra det mest privata. Under drygt trettiofem år var det i princip bara tillåtet med ett barn per familj.

Gåtfullt?

Det finns fler kinesiska egenheter. Det finns även ett antal gåtor i Kinas historia och nutid att fundera kring. Hur kunde till exempel en så plågsam tradition som fotbindning pågå i nästan tusen år? Den deformerande bindningen av flickors och kvinnors fötter började för ca tusen år sedan, blev vanlig i hela Kina för ett halvt årtusende sedan och upphörde först under nittonhundratalet.

Hur kan det komma sig att det folkrika, ekonomiskt avancerade och välorganiserade kinesiska väldet så ofta kunde besegras av nomadiserande och mindre folk från stäpperna i

det inre av Asien? Hur kunde till exempel runt två miljoner manchurer besegra kanske 120 miljoner kineser 1644 och bilda en ny kejsardynasti – Qing – som kom att vara i 267 år?

Den stora klassiska gåtan är varför industrialiseringen kom att starta i England på 1700-talet istället för i Kina ett halvt årtusende tidigare. Det är den så kallade Needhams gåta (efter Joseph Needham som stod bakom utgivningen av verket *Science and Civilisation in China*).

Den kanske största gåtan är hur Kina över huvud taget har lyckats överleva och hålla samman. Uppbyggnaden av den kinesiska civilisationen har under några tusen år ägt rum under ett mer eller mindre ständigt hot från nomadiska grannfolk på stäpperna i norr. Det var för att möta detta hot som Långa muren byggdes.

Men Kina har också haft att ständigt kämpa mot en annan motståndare, naturen. Allt sedan jordbruket i norra Kina på grund av en allt större folkmängd blev allt intensivare har kineserna i stora delar av landet fört en oupphörlig kamp mot naturen, främst i form av för mycket eller för lite vatten. Speciella geografiska förhållanden i norra Kina skapade goda förutsättningar för jordbruk; de skapade också ständiga risker för katastrofala översvämningar. Tack vare de goda villkoren för jordbruk kunde befolkningen öka, men bara under förutsättning att man satsade stora resurser på att reglera floderna, framför allt Gula floden. Medan nomaderna i norr vanligen höll sig på sin sida av gränsen, krävdes årligen stora insatser för att försöka få floderna att inte svämma över. Allt effektivare jordbruk gav allt större folkmängd med allt mer arbete för att kontrollera vattnet – och allt värre konsekvenser de gånger katastroferna ändå slog till.

DET FINNS ÄVEN MODERNA GÅTOR. Vad kan till exempel vara anledningen till att kineser i allmänhet tycks acceptera

den diktatur med all censur och övervakning som kommunistpartiet utövar i dagens folkrepublik?

Hur ska man förklara dagens Kina med dess snabba ekonomiska utveckling i kombination med fortsatt parti-diktatur? Är det fråga om ett framgångsrikt exempel på att en stat lyckats tygla kapitalismen och gjort den till dess villiga tjänare?

Hur ska den kinesiska staten klara av att tillfredsställa befolkningens snabbt växande efterfrågan på bilar, vägar, vanliga konsumtionsvaror, kött på bordet etc?

En helt annan gåta är varför Kinas snabba ekonomiska tillväxt de senaste decennierna väckt sådan uppståndelse i väst. Att ett land med jordens största befolkning också har en av de största ekonomierna, och har eller är på väg att gå förbi Förenta Staterna med mindre än en fjärdedel av Kinas befolkning, borde vara en självklarhet. Allt annat vore en orimlighet.

Förenta Staterna är förmodligen fortfarande den militärt starkaste makten, men när det gäller produktion av allt från stora fartyg till mobiltelefoner – för att inte nämna sådant som elbilar och höghastighetståg – ligger man efter Kina eller till och med långt efter. Och hur ligger det numera till vad gäller forskning och utveckling inom naturvetenskap och teknologi?

FÖRKLARANDE NOTER

- *Pinyin* är det transkriberingssystem som idag allmänt används för att skriva kinesiska med latinska bokstäver och det används här för att återge kinesiska namn på personer och orter. Det finns även äldre system. Med pinyin skriver man exempelvis Mao Zedong (tidigare: Mao Tse-tung), Jiang Jieshi (Chiang Kai-shek), Beijing (Peking) och Nanjing (Nanking).

- *Kina* hade, som nämns ovan, inget enhetligt namn före modern tid. Men jag har här valt att i de historiska delarna

använda beteckningen Kina som synonymt med Stora Tang, Stora Song etc. Likaså skriver jag *kineser* istället för tangfolk och så vidare. Vad gäller Kinas städer och provinser använder jag nuvarande namn. Beijing, Kinas huvudstad, har exempelvis haft många namn under historiens gång: Zhuo, Youzhou, Yanjing, Dadu, Cambaluc eller Kambalu (som Marco Polo kallade den), Beiping etc.

- I kinesiska *personnamn* kommer efternamnet först och förnamnet sist – en tradition jag följer när det gäller kinesiska personnamn. Vanligen är familjenamnet enstavigt och skrivs med ett tecken, medan egennamnet oftast är tvåstavigt och skrivs med två tecken. Exempel: Mao Zedong (Mao = familjenamn, Zedong = egennamn).

- Suffixet *zi*, som i Meng-zi eller Sun-zi, betyder mästare (skrivs ibland som Mengzi, Sunzi etc). Konfucius, som egentligen hette Kong Qiu, kallades av hans följeslagare och lärjungar Kong-zi, det vill säga mästare Kong. Konfucius är det latiniserade namn han gavs av den jesuitiska missionären Matteo Ricci (Li Madou) i Kina i början av 1600-talet.

- *Referenser* till böcker och andra källor anges med notssiffror plus förklaringar under *Noter*. Notera att för författarnamn använder jag samma stavning som i respektive bok, vilket för lite äldre litteratur kan innebära att kinesiska författarnamn återges med andra transkriberingssystem än dagens pinyin. *Översättningar* av citat från engelska till svenska är gjorda av mig om inte annat anges.